

MÜTTEFİKLER ARASI ANLAŞMAZLIK: ALMAN KAYNAKLARINA GÖRE EKİM DEVRİMİ SONRASI KAFKASYA'DA ALMAN-OSMANLI REKABETİ

Fatih ÇOLAK*

Öz

Kafkasya bölgesi I. Dünya Savaşından önce Almanların stratejik planlarında pek yer etmemiştir. Ancak savaşta Alman-Osmanlı ittifakı, Alman devletinin dikkatini diğer bütün İslam ve Türk yerleşim yerlerine olduğu gibi Kafkasya'ya da çevirmesine sebep olmuştur. Rusya'nın varlığından dolayı bu bölgede çok etkili olamayan ve sömürgecilik yarışında İngiltere başta olmak üzere Avrupalı diğer büyük devletlerden geri kalan Almanya, Rusya'nın savaştan çekilmesini bir fırsat bilmiştir. 1917'de önce Ukrayna'da, Kırım'da ve daha sonra da Karadeniz'e açılmak suretiyle Kafkasya'da etkili olmak istemiştir.

Kendi menfaatlerinin peşinde koşan Almanya, Kafkasya'nın yer altı ve yer üstü kaynaklarından azami derecede yararlanmayı arzu etmiştir. Bu noktada müttefiki olduğu Türkiye ile anlaşmazlığa düşmüş ve onun Kafkasya'da istediği gibi hareket etmesine engel olmak istemiştir. Ancak bu rekabette, Kafkas halklarıyla din ve soy birliği olan Türkiye'nin daha avantajlı olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Berlin'de bulunan Alman Dışişleri Bakanlığı siyasi ve tarih arşivinden istifade edilmiştir. Arşivden dijitaleri temin edilen Russisch-Asien: Kaukasus (Rusya-Asyası: Kafkasya) isminde altı adet, Kaukasien-Aserbaitzhan (Kafkasya-Azerbaycan) ve Kaukasien-Armanien (Kafkasya-Ermenistan) isminde birer dosya olmak üzere toplamda sekiz adet dosya incelenmiş ve çalışma konumuz olan "Kafkasya'da Alman-Türk Çatışması" bu belgelere göre ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kafkasya'da Almanlar, Alman-Türk Çatışması, Alman Kafkasya Politikası, Türk Kafkasya Politikası, General von Kress, Nuri Paşa

* Dr. Öğretim Görevlisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Öğretim Elemanı, Konya/Türkiye.
fthcolak42@gmail.com
Orcid No: 0000-0001-5971-847X
Makale Gönderilme Tarihi: 08.06.2021
Makalenin Kabul Tarihi: 13.10.2021
Makalenin Yayımlanma Tarihi: 25.10.2021
Makalenin Türü: Araştırma

A DISAGREEMENT BETWEEN ALLIES: GERMAN-OTTOMAN RIVALRY IN THE CAUCASUS AFTER THE OCTOBER REVOLUTION ACCORDING TO GERMAN SOURCES

Abstract

The Caucasus region did not take much place in the German strategic plans before World War I. However, the German-Ottoman alliance in the war caused the German state to turn its attention to the Caucasus as well as to all other Islamic and Turkish settlements. Due to the presence of Russia, Germany, which is not very effective in this region and in the rest of the European states, especially Britain in the colonial race, has an opportunity to withdraw Russia from the war. In 1917, he wanted to be influential in the Caucasus by first opening to Ukraine, then to the Crimea and then to the Black Sea.

Germany, pursuing its own interests, sought to make maximum use of the underground and overland resources of the Caucasus. At this point it is an ally disagreed with Turkey and asked him to act as he wants to prevent in the Caucasus. However, this competition is the unity of religion and race with the peoples in the Caucasus is seen that Turkey is more advantageous.

In this study, it will be benefited from the political and historical archive of the German Foreign Ministry in Berlin. A total of eight files, namely Russisch-Asien: Kaukasus (Russia-Asia: Caucasus), which is provided with digits from the archive, Kaukasien-Aserbaitschan (Caucasus-Azerbaijan) and Kaukasien-Armanien (Caucasus-Armenia) the German-Turkish conflict in the Caucasus "will be tried to be revealed according to these documents.

Keywords

Germans in the Caucasus, German-Turkish Conflict, German Caucasus Policy, Turkish Caucasus Policy, General von Kress, Nuri Pasha

GİRİŞ

Kafkasya'nın Türk ve İslam tarihi açısından önemi tartışılmayacak kadar büyük olduğu herkesin malumudur. Bununla birlikte stratejik öneminin yanında yer altı ve yer üstü doğal kaynaklar açısından da büyük zenginliğe sahip olan Kafkasya, tarihte birçok farklı milleti ve dini bünyesinde barındırmıştır. Çarlık Rusya'sı, Kafkasya'ya hâkim olma politikaları çerçevesinde önce Güney ve daha sonra da Kuzey Kafkasya'yı işgal etmiştir. İşgal ettiği toprakları elde tutabilmek adına Rusya, Kafkas halklarına karşı katliam, sürgün, Kafkasya'ya Rus iskânı, Hristiyanlaştırma, Ruslaştırma gibi asimile politikaları uygulamıştır. Rusya'nın uyguladığı asimilasyon politikalarının Ekim İhtilaline kadar sürdüğü görülmektedir.

Çarlık karşıtı olan Bolşevikler, 7 Kasım 1917'de¹ "özgürlük, ekme ve barış" parolasıyla Rusya'daki iktidarı ele geçirmişler ve 8 Kasım tarihinde ilk işleri bütün dünya devletlerine "adalet ve demokrasi" çerçevesinde bir barış istediklerini duyurmak olmuştur. Bu duyuru Bolşevik yönetiminin ilk dış politikası olarak kabul edilmektedir. Bu olayın akabinde 2 Aralık tarihinde, İttifak Devletleri ile barış görüşmelerine başlanmış ve 15 Aralık tarihinde de Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştır.² Söz konusu antlaşmayla Çarlık Rusya'sı resmen I. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir.

Brest-Litovsk Antlaşmasından sonra bölge birçok yeni siyasi çekişmeye sahne olmuştur. Söz konusu siyasi çekişmenin en önemli aktörlerinin daha çok Osmanlı Devleti, Almanya ve İngiltere olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti, Kafkasya halklarının geneliyle hem milli hem de dini birlikteliğe sahipti ve aynı zamanda Kafkasya'ya sınır komşusuydu. Almanya da Kafkasya'da uzun süreden beri kolonizasyon faaliyetleri yürüten, Ruslarla I. Dünya Savaşında doğu cephesinde savaşı ve savaşı bitiren antlaşmayı imzalayan bir devlettir. Bununla birlikte Almanya'nın Rusya Polonya'sı, Baltık Bölgesi ve Kafkasya'da I. Dünya Savaşı öncesi yaklaşık 2,4 milyon soydaşının yerleşik olduğu tahmin edilmektedir. İngiltere ise en önemli dış siyasetinden birisi olan Hindistan yolunu güvence altına almak istemekteydi ve bu bağlamda Kafkasya'da sözü geçen bir devlet olması onun için önem arz etmekteydi. Ancak konumuz itibarıyla bu çalışmada sadece Kafkasya üzerine Alman-Osmanlı rekabetine değinilmeye çalışılacaktır.

¹ İhtilalin gerçekleştiği dönemde Rusların kullandıkları takvim çoğu dünya ülkelerinin kullandığı Gregoryen takviminden 13 gün geriden gelmektedir. Dolayısıyla dönemin Rus takvimine göre ihtilal 25 Ekim 1917 tarihinde gerçekleşmiştir. Bundan dolayı söz konusu ihtilale "Ekim Devrimi" de denilmektedir.

² Winfried Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918-Von Brest Litovsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, Oldenbourg Verlag, Wien und München 1966, s. 13-14.

I. KAFKASYA'NIN OSMANLI DEVLETİ İÇİN ÖNEMİ

Kafkasya'nın stratejik konumu, komşu olunması münasebetiyle Anadolu'nun güvenliği açısından tarih boyunca Anadolu coğrafyası için hep önemli olmuştur. Diğer yandan Kafkasya, Avrupa ile Türkistan ve daha genelde de Asya arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Doğu ve batı arasındaki bu köprü konumundan dolayı söz konusu bu coğrafya, tarihte hep çeşitli milletlerin mücadelelerine sahne olmuştur. Bölge üzerinde özellikle Ruslar ve Türkler arasında sonu gelmeyen bir rekabet söz konusudur. Karadeniz ve Hazar denizine kıyısı olması hasebiyle Rusya açısından stratejik önemi tartışılmaz vaziyettedir. Burası Ruslar tarafından, Karadeniz ve Boğazlar yoluyla sıcak denizlere inebilmeleri ve özellikle Asya yönünde de Türkistan coğrafyasına hâkim olabilmelerinin ön koşulu olarak kabul edilmektedir. Rusya'nın Kafkasya siyaseti, tabi olarak Osmanlı Devleti'nin bir karşı siyaset geliştirmesine sebep olmuştur. Bundan dolayı Rusya ile Osmanlı Devleti defalarca karşı karşıya gelmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin uzun vadeli Kafkasya politikası ve hedeflerini özet olarak şöyle ifade etmek mümkündür:

1. Soy ve din birliği olan Türkistan halklarıyla birleşebilmesi için Kırım - Kuzey Kafkasya ve Kazan hattında hâkimiyet kurulmalıdır.
2. Hızla gelişerek güneye inmekte olan Rusların, Kuzey Kafkasya'yı işgal etmeleri önlenmelidir.
3. Rusya ile dindaş olan Gürcistan'ın, Rusya ile coğrafi birleşmesinin önüne geçilmelidir.
4. Uzak Doğu ticareti açısından önemli olan Karadeniz'in doğu limanları ele geçirilmeli ve buralara hâkim olunmalıdır.³

Osmanlı Devleti 1877-78 yıllarında gerçekleşen Osmanlı-Rus Harbi bitiminden sonra yapılan antlaşmalarla Kars, Ardahan ve Batum'u savaş tazminatı karşılığında Ruslara bırakmıştır. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nda da Doğu Anadolu'da birçok yeri Ruslara terk etmek durumunda kalmıştır. Savaş devam ederken beklenmedik bir anda Rusya'da ihtilal patlak vermiş ve Rusya savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesiyle birlikte meydana gelen siyasi boşluğu Osmanlı Devleti yukarıda izah etmeye çalıştığımız planlarını devreye koymak ve kaybettiği toprakları yeniden ele geçirmek için bir fırsat olarak değerlendirmek istemiştir.

Diğer yandan Osmanlı Devleti savaşta Bağdat ve Kudüs de dâhil olmak üzere kendisine bağlı birçok Arap toprağını da kaybetmiştir. Dolayısıyla bundan sonra Panislamizm politikalarının devam etmesi mümkün görünmemekteydi. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti'nde Pantürkizm

³ Sinan Ateş, "Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, C 2/S. 5, (Yaz 2013), s. 169.

ideolojisinin yeniden önem kazanmaya başladığı görülmektedir.⁴ Kafkasya ise Pantürkizm siyaseti için önemli bir sahadır. Ayrıca Kafkasya üzerinden Türkistan'daki Türk halklarıyla birleşme fırsatı doğacaktır. Bunun için de Osmanlı Devleti Kafkasya'da gerçekleşmesi beklenen yeni oluşumda etkin rol almaya çalışmıştır.

Diğer bir yandan Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı yıllarında çok ağır ekonomik darbeler almıştı, bundan dolayı Kafkasya'dan ve özelde de Bakü'den İstanbul'a getirebileceği petrole büyük ihtiyaç duyuyordu.⁵

II. KAFKASYA'NIN ALMANYA İÇİN ÖNEMİ

Kolonizasyon faaliyetleri çerçevesinde dünyanın birçok yerine göç eden Almanlar, Kafkasya'ya da gelip yerleşmişlerdir. Ancak Almanların, Rusya topraklarına ve beraberinde Kafkasya'ya gelmeleri esasen Alman İmparatorluğunun kuruluş yılı olarak kabul edilen 1871'den daha eski tarihlere dayanmaktadır. Prusya'nın (günümüz Almanya'sı) Anhalt-Zerbest bölgesinin prensesi Sophie Augusta Frederika, 1744 yılında Çar Büyük Petro'nun torunu, Prusya'nın Holstein-Gottorp bölgesinin dükü Peter'le evlenmiştir. Peter, Ocak 1762 tarihinde Rus Çarı III. Petro olarak Rusya tahtına çıkmıştır. Ancak aynı yılın 28 Haziran günü muhafız alayı Çar'a karşı ayaklanmış ve Çar'ı tahttan indirerek yerine eşi Sophie'yi II. Katerina ismiyle Rusya Çariçesi olarak ilan etmiştir. Alman asıllı II. Katerina tahta çıktıktan sonra Rusya'nın daha çok gelişmesi için neler yapılabileceği üzerine düşünceler geliştirerek ziraata ağırlık vermek istemiştir. Rusya'daki zirai faaliyetlerle Almanya'dakini karşılaştıran Katerina, bu konuda Almanya'nın Rusya'dan daha ileri seviyede olduğu kanaatine varmıştır. Ziraatla birlikte Almanların bölgede ticaret yapmaları ve zanaatla uğraşmaları da bölgenin kalkınmasına etki edecekti. Böylece ülkesine Almanya'dan yerleşimcilerin gelmelerini arzulamış ve bunun için bir çağrı yaparak ülkesine Alman çiftçileri davet etmiştir.⁶ Vergi muafiyeti ve tarımsal destek gibi birçok menfaat vaat eden çariçenin bu çağrısı sonucu kısa zaman içerisinde yüzlerce Alman çiftçi Rusya topraklarına ve özelde de Kafkasya göç etmiştir.⁷

⁴ Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.204-205.

⁵ Bakü'nün Bolşeviklerin elinden alınmasından sonra buradan gelen petrol kısa süreliğine de olsa İstanbul'u ekonomik olarak biraz rahatlatmış, petrol ürünlerinde on kata kadar fiyat düşüşü olmuştur. Bk. Vasif Gafarov, "Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Kafkasya'da Osmanlı-Almanya Çatışması ve Osmanlı-Alman Protokolü (23 Eylül 1918)", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 2/S. 2, (Aralık 2017), s. 120-121.

⁶ Gerd Stricker, "Deutsche Siedler auf russischem Boden", *Russen und Deutsche 1000 Jahre Kunst Geschichte und Kultur*, Michael Imhoff Verlag, Berlin 2013, s.260.

⁷ Daha geniş bilgi için bk. Philipp Schütz, *Der Ruf der Zarrin-Ein Beitrag zur Auswanderung hessischer Familien nach Russland*, Elwert Verlag, Marburg 1989, s. 6-7, 9, 20-21.

II. Katerina'nın vefatından (1796) sonra da söz konusu göçlerin devam ettiği, binlerce Alman ailenin Rusya'nın hâkimiyeti altındaki sahalara gelip yerleştikleri görülmektedir. Bu kapsamda Kafkasya'da Alman yerleşim yerlerinin oluşturulduğu ve bu yerlerin bazılarının günümüzde de var olduğu bilinen bir gerçektir.⁸ 1897 senesinde Rusya'da gerçekleşen nüfus sayımında Kafkasya'da 56.700⁹ civarında Almanın yerleşik olduğu tespit edilmiştir.¹⁰

Uzun yıllardan beri Kafkasya coğrafyasında Alman varlığının olmasına rağmen, coğrafi sınırının olmaması ve aynı zamanda mesafenin uzak olması sebebiyle I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce Kafkasya'nın Almanların stratejik planlarında yerinin olmadığı görülmektedir. Ancak Alman-Osmanlı ittifakıyla birlikte Alman devletinin dikkatini diğer bütün İslam ve Türk yerleşim yerlerine olduğu gibi buraya da çevirmesine sebep olmuştur. Fakat Rusya'nın varlığından dolayı bu bölgede çok etkili olamayan Almanya, 1917'de Rus İmparatorluğu'nun savaştan çekilmesiyle önce Ukrayna'ya, Kırım'a ve daha sonra da Karadeniz'e açılmak suretiyle Kafkasya'ya yoğun ilgi göstermeye başlamıştır. Almanlar, ezeli rakip ve düşmanları konumundaki İngilizleri, en büyük sömürüleri olan Hindistan yolunda vurmak ve buralarda etkili olabilmek için Kafkasya'da hâkimiyet kurmaları gerektiğine inanmışlardır.¹¹

Alman hükümeti, bütün bu anlatılanlarla birlikte Türkistan'a hâkim olabilmenin yolunun da Kafkasya'dan geçtiğini düşünmektedir. Eylül 1918'de Talat Paşa Berlin'e giderek Alman İmparatoruyla bir görüşme yapmış ve bu görüşmede, Almanya'nın ve Türkiye'nin ortak ilgi alanları olan Kafkasya ve Türkistan konuları da ele alınmıştır. Bu görüşmede hazır bulunan Alman Genelkurmay'ın temsilcisi Freiherr von Grünau, görüşmeyle ilgili Alman Dışişleri'ne bir rapor göndermiştir. Söz konusu raporda, Alman İmparatoru'nun Talat Paşa'ya, Rusya ile yapılan antlaşmadan dolayı Kafkasya'da kurulabilecek yeni devletleri hemen tanıyamayacakları, bunun için şartların oluşmasını bekleyecekleri ifade edilmektedir. Fakat aynı raporda, Alman İmparatorluğu'nun Türkistan için özel bir çaba sarf ettiği de bildirilmektedir.¹² Bu olaydan hemen bir gün sonra Türkistan ve Kafkasya uzmanı olan Blüchner de Alman Dışişleri'ne bir rapor

⁸ Daha geniş bilgi için bk. Fatih Çolak, "Kafkasya'da Alman Kolonizasyonu ve Azerbaycan'da Kurulan Bir Alman Köyü - Helenen Dorf/Göygöl", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C 128/S. 252, (2021), s. 111-132.

⁹ Bihl, bu rakamı 34 binden fazla olarak vermekte ve bunların yaklaşık 4 bininin Bakü'de yaşadığını belirtmektedir. Wolf Dieter Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, Teil 2, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 1992, s. 34.

¹⁰ Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti*, s. 15.

¹¹ Ariane Aust, Gerhard P. Gross, "Der Kaukasus im Fokus der deutschen militärischen Planungen während des Ersten Weltkrieges", Ed. Bernhard Chiari, *Wegweiser Zur Geschichte Kaukasus*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn-München-Wien-Zürich 2008, s. 47.

¹² PA-AA (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes), R 11073, Russland No: 97b, Freiherr von Grünau'dan Dışişlerine, Berlin 15.09.1919.

sunmuş ve raporunda, ancak Bakü'nün alınması ve Alman-Osmanlı anlaşmasının olumlu neticelenmesi sonucunda Almanya'nın Türkistan'a müdahale edebileceğini ve orada etkili olabileceğini belirtmiştir.¹³

Almanların Kafkasya'da varlık göstermek istemelerinin en önemli nedenlerinden birisi de ekonomik sebeplerdir. Birliğini Avrupa'daki diğer büyük devletlere göre daha geç tamamlayan Almanya, hızla sanayisini kalkındırmış ve sanayisinde işlemek üzere hammadde ve ürettiği ürünleri satabilmek için de pazar arayışına girmiştir. Ancak söz konusu dönemin sömürge toprakları haline gelen başta Afrika olmak üzere büyük bölgeler diğer Avrupalı devletler tarafından paylaşılmıştır. İngiltere, Fransa, Belçika gibi Almanya'nın da doğrudan sömürü alanları elde etmesi pek mümkün olmamıştır. Almanya ancak bazı bölgelerde dostluklar geliştirmek suretiyle, ekonomik imkânlar ve imtiyazlar elde etmenin yollarına bakmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, Kafkasya, Merkez Asya ve Çin, Almanya'nın çalışmak ve sızmak istediği coğrafyalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu bu amaç doğrultusunda Alman Dışişleri, Maliye, Savaş, Çalışma Bakanlıklarıyla, Hazine Müsteşarlığının, Merkez Bankasının ve Genelkurmayın birlikte çalıştıkları görülmektedir. Bakanlık Müsteşarı Freiherr von Bussche, yukarıda isimleri verilen Bakanlık ve resmi dairelere dört sayfalık bir rapor ve talimatname göndermiştir. Bussche talimatnamesinde; Rusya'nın savaştan çekilmesi sonucunda Almanya'nın Merkez Asya ve Kafkasya'da siyasi ve ticari faaliyetlerini artırabilmesi için bölgedeki ulaşım yollarını kendi kontrolünde tutmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bir zamanlar Rusya'nın hâkimiyeti altındaki Finlandiya, Ukrayna, Kafkasya, Türkistan, Sibiry gibi yerlerle ithalat ve ihracat yapabilmek için bölgelerde karayolları ve demiryolları yapımı için imkânlar aranmalıdır. Bunun için öncelikli hedef, söz konusu yerlerde bulunan yönetici ve halkla iyi ilişkiler geliştirilmelidir. Kafkasya'da bu konuda kısmen başarılı olunmuştur. Örneğin, Transkafkasya Cumhuriyeti ile yapılan bir antlaşmada; Transkafkasya'da yapılacak olan ve hali hazırda bulunan demiryollarının yapımı ve işletmesinde Transkafkasya Cumhuriyeti'nin yanında Osmanlı Devleti ile birlikte Almanya da yer alacaktır. Bunun için Almanlar Transkafkasya adında bir şirket kurmuşlardır. Bu şirket, Transkafkasya Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti ile birlikte hareket ederek Transkafkasya'da bulunan demiryollarını işletecek ve yeni yapılacak olan yolların inşasını üstlenecekti.¹⁴

¹³ PA-AA, R 11073, Russland No: 97b, Blücher'in Dışişlerine yazdığı rapor, Berlin 16.09.1918.

¹⁴ PA-AA, R 11072, Russland No: 97b, Müsteşar Freiherr von Bussche'nin Dışişleri Bakanlığına, Maliye Bakanlığına, Hazine Müsteşarlığına, Merkez Bankasına, Savaş Bakanlığına, Çalışma Bakanlığına ve Genelkurmayına göndermiş olduğu rapor, Berlin 11.03.1918.

III. KAFKASYA ÜZERİNE ALMAN-OSMANLI REKABETİ

Batıda Karadeniz ve doğuda Hazar denizi ile doğal sınırlı olan Kafkasya, kuzey-güney hattı doğrultusunda bir kara boğazı şeklindedir. Bu kara boğazı Avrupa, Asya ve Ortadoğu arasında önemli bir stratejik bölge konumundadır. Avrupa ve Asya arasındaki geçiş buradan gerçekleştirildiği için tarih boyunca stratejik önemini hiç kaybetmemiştir. Bunun yanında Kafkasya bölgesi yer altı ve yer üstü kaynakları açısından da oldukça zengin bir bölgedir. Kafkasya'nın bu zengin doğal kaynakları birçok büyük devletle birlikte Almanya'yı da cezbetmiştir. Bu bağlamda Kafkasya'da bulunan özellikle yer altı madenleri ve petrol yatakları, Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesiyle birlikte müttefik olmalarına rağmen Osmanlı Devleti ile Almanya arasında rekabete söz konusu olmuştur. Hatta bazı bölgelerde Alman askerlerle Türk askerler arasında çatışmaların çıktığı ifade edilmektedir. Bu durum karşısında Alman tarafının daha itidalli olduğu ve çatışmaları önlemek istedikleri bilinmektedir. Alman Genelkurmay'ının Türk askerlerine karşı düşmanca davranılması gerektiği ve onlara burada bulunan demiryollarını Alman Başkomutanlığının emriyle korumakla görevli olduklarını söyleyerek ikna etmeleri gerektiği emri verilmiştir. Buna karşı Türk gruplarının daha sert bir tavır takındıkları görülmektedir.¹⁵

Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesinden sonra Bakü şehri Kızıl Ordu'nun kontrolünde kalmıştır. Bunun üzerine Enver Paşa, 15 Şubat 1918'de Alman yetkililerle yapmış olduğu bir görüşmede, Bakü'yü kesinlikle Türk ordularının alması gerektiğini, çünkü kendilerinin Hazar Denizi üzerinden Türkistan ile bağlantı kurmak istediklerini vurgulamıştır. Ancak, Almanlar da ekonomik çıkarlarının Asya'nın derinliklerinde olduğunu düşünmekte ve oraya hâkim olmak istemektedirler.¹⁶ Her şeyden önce Almanlar, Türklerin özellikle Batum, Bakü ve Transkafkasya'da uzun süreliğine bulunmalarını, dolayısıyla buradaki petrol yataklarıyla birlikte maden yatakları, Türkistan ve İran'a giden yolları kontrolleri altında tutmalarını istememişlerdir.¹⁷ Almanların Kafkasya planlarında birinci amaçlarının, burada bulunan petrol ve maden yatakları ele geçirmek olduğunu söylemek hiç de yanlış değildir.¹⁸

Alman arşiv belgelerinden yola çıkarak, I. Dünya Savaşı yıllarında Almanların Kafkasya politikalarında bir birlikteliğin ve ortak bir aklın olmadığını söylemek kanaatimizce mümkündür. Ludendorff, Bussche, Nardolny ve Wesendonk gibi Alman siyaseti ve bürokrasisinin önemli isimlerinden bazıları Kafkasya'yı kontrol altına almak suretiyle orada köklü

¹⁵ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s. 222.

¹⁶ Bihl, *age.*, s. 232.

¹⁷ PA-AA, R 11125, Bussche'nin Bernstorff'a gönderdiği yazı, Berlin 18.04.1918.

¹⁸ Aust-Gross, *age.*, s. 49.

değişikliklere imza atmayı amaçlarken, Müsteşar Kühlmann ve Kont Bernstorff gibi bazı önemli isimler ise Kafkasya'yı müttefikleri olan Türklerle bırakmayı daha uygun görmüşlerdir.¹⁹ Aynı şekilde Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği de Türklerin Kafkasya politikalarını Almanların Merkez Asya ile bağlantı kurmaları önünde büyük engel olarak gördüklerini belirtmektedir. Fakat aynı zamanda Almanların Merkez Asya'da ve en azından Afganistan'da var olabilmeleri için Türklerle birlikte hareket edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁰

Yukarıda da ismi geçen Alman Genelkurmayı'nın önemli generallerinden biri olan Erich Ludendorff²¹ da Türk müttefiklerini devre dışı bırakmak istememiştir. Alman başbakanına yazmış olduğu bir yazısında, Merkez Asya halklarının geneliyle Türkiye halkının din ve milliyet birliğinin bulunduğunu, Türkiye olmaksızın Almanların burada etkili olmayacaklarını, hele hele Hindistan'da İngiltere'yi vurmak için Hazar bölgesine ve Afganistan'a etki edemeyeceklerini ifade etmiştir. Ayrıca Ludendorff yazısında, savaştan dolayı Avrupa ve Arap coğrafyasında yaşadıkları kayıpları Türklerin de yardımıyla Kafkasya ve Türkistan'da telafi edebileceklerini belirtmiştir.²²

General Ludendorff gibi Niedermayer²³ de Almanya'nın Kafkasya ve Türkistan'da Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmesi gerektiğini düşünmektedir. Kafkasya ve Türkistan ile ilgili hazırlanmış olduğu bir raporda, Almanların Türkleri karşısına alarak bir müttefiklerini kaybetme lükslerinin olmadığını ifade etmektedir. Niedermayer'e göre, Türkler Kafkasya ve Türkistan konusunda haklıdır, çünkü bu coğrafyaya hâkim

¹⁹ Bk. Bihl, *age.*, s. 38, 41; Baumgart, *age.*, s. 174-175.

²⁰ PA-AA, R 21059, Hentig'den Dışişlerine, Pera 26.04.1918.

²¹ Tam ismi, Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff olan Alman subayı, 1894 yılında Alman Genelkurmayı'na teğmen olarak, 1905 yılında Berlin'de bulunan Merkez Genelkurmay İkinci Kısmı, 1904-1913 arası Seferberlik Bölüm sorumluluğuna atanmıştır. 1911 yılında Albay, Nisan 1914 yılında da tümgeneral rütbesine terfi etmiş ve Strasbourg'daki 85. Piyade Tugayı Komutanı olarak görevlendirilmiştir. I. Dünya Savaşının başladığı sene Alman İkinci Ordu Kurmay Başkanı Yardımcılığı görevine getirilmiştir. Savaşta, Almanlar açısından önemli olan Liège ve Tannenber Muharebeleri zaferlerinin mimarlarından birisidir. Savaşın sonunda Almanların yenilgisinin ardından, ateşkes günü sahte sakal ve gözlük ile kendini gizleyerek Kopenhag'a giden bir gemiyle Danimarka'dan İsveç'e kaçmayı başaran Ludendorff, 1919 senesinde Berlin'e geri dönmüştür. Hitlerin çağrısı üzerine Nazi Partisinden Milletvekili seçilerek meclise girmiştir. 1928 yılında siyaseti bırakan Ludendorff'a 1935 yılında doğum gününde evinde ziyaret eden Hitler, ona siyasete yeniden dönmesi neticesinde kendisine mareşal rütbesi vermeyi teklif ettiği, ancak Ludendorff'un bu teklife; "mareşal yapılmaz, mareşal doğulur...", diye cevap verdiği söylenilir. Hitler, 20 Aralık 1937 tarihinde ölen Ludendorff'un cenazesine katılmıştır. General Ludendorff'un I. Dünya Savaşı yıllarında Alman savaş ve siyaseti üzerinde belirleyici etkisi olmuştur. Daha geniş bilgi için bk. Spencer Tucker (Ed.), *World War I Encyclopedia*, California. 2005, s.716.

²² PA-AA, R 21059, Ludendorff'ta Alman Başbakanına, Berlin 10.05.1918.

²³ Oskar von Niedermayer, 1905'te subay adayı olarak 10. Bavyera Topçu Alayı'na katılmış ve burada teğmenliğe yükselmiştir. Ordudan ayrılarak doğa bilimi, coğrafya ve Farsça üzerine çalışmalar yapan Niedermayer, Hindistan ve Basra Körfezi'nde de tıp çalışmaları için bulunmuştur. I. Dünya Savaşı patlak vermeden kısa bir süre önce orduya geri dönen Niedermayer, 15 Aralık 1914'te Alman Genelkurmayı tarafından propaganda faaliyetleri için Afganistan'a gönderildiyse de Emir Habibullah üzerinde pek etkili olmamıştır. 1916 yılında çalışmalarına Osmanlı topraklarında devam etmiş ve Orta Doğu'daki Alman birlikleri kumanda ekibinde yer almıştır. Mart 1918'de de Almanya'ya geri dönen Niedermayer, Münih üniversitesinde coğrafya ve edebiyat çalışmaları yaparak doktor unvanı aldıysa da orduda yeniden görev almış, fakat Hitlerin isteği üzerine 1937 yılında profesör unvanıyla akademisyenliğe dönerek Berlin üniversitesinde Askeri doktrin dersleri vermeye başlamıştır. (Bk. http://www.wikiwand.com/tr/Oskar_von_Niedermayer (Erişim tarihi: 10.03.2021.)

olmak Türklerin büyük planlarıdır ve dış politikalarının en önemli hedefleri arasındadır. Ayrıca Türklerin buradaki hâkimiyetlerinin Alman çıkarlarına bir zararı olmayacaktır, aksine Almanlar Türklerin sayesinde buradan menfaat sağlayacaklardır. Doğru değerlendirme yapıldığı takdirde, bu vesileyle Almanlar dolaylı olarak Kafkasya'ya ve Merkez Asya'ya egemen olacaklardır, çünkü Türkler hiçbir zaman Almanlarla ciddi bir rekabet içerisine girmek istemezler.²⁴ Ayrıca I. Dünya Savaşında Osmanlı'nın kendi yanında yer almasını sağlamak için Almanya, savaştan galip çıkılması halinde, Osmanlı'nın Kafkasya'ya ve Türkistan'a yaklaşabilmesi için doğuda sınırları en uygun şekilde düzenleyeceklerini vaat etmişti.²⁵ Osmanlı Devleti içerisinde Almanya ile birlikte savaşa girilmesine karşı çıkan bazı zümrelerin ikna edilmesinde kendi aralarında yaptıkları bu anlaşma etkili olmuştur. Böylece bazı hükümet üyelerinin Almanya'nın yanında savaşa girme konusundaki tereddütleri az da olsa giderilmiştir.²⁶

Diğer bir yandan yaklaşık yüz elli yıldan beri Kafkasya'da yerleşik olan Alman yerleşimcilerin birçoğu, şayet Kafkasya Almanya'nın olmayacaksa, o zaman ikinci vatan olarak kabul ettikleri Rusya'nın elinde olmasını tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.²⁷ Bununla birlikte 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması sonrası Almanya'nın, Kafkasya'da kendi kontrolü altında bulunmasını arzu ettiği küçük devletler kurmayı amaçladığı ve bunun için çalışmalar yaptığı görülmektedir.²⁸ Bu doğrultuda Alman yönetimi Kafkasya'dan daha iyi istihbarat toplayabilmek amacıyla stratejik noktalara ajanlar göndermiş ve bazı istihbarat merkezleri açmaya başlamıştır.²⁹ Böylece Almanya'nın Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan siyaseti yüzünden dört yıldan beri devam eden Alman-Osmanlı ittifakı kopma durumuna gelmiştir.³⁰ Oysa Bihl'in ifadesiyle, Türkler bu coğrafyadaki hâkimiyeti müttefikleriyle paylaşmaya hazırlardır. Kırım ve Azerbaycan'a tarihten gelen bir soy ve din birliği olması münasebetiyle bir Türk yetkili atamak suretiyle buraların kendilerine verilmesini istemekle birlikte, Gürcistan'ın yönetimini Almanya'ya ve Ermenistan'ın yönetimini de Avusturya'ya bırakmaya razıdırlar.³¹

²⁴ PA-AA, R 21059, Niedermayer'in hazırlamış olduğu Merkez Asya raporu, Berlin Mayıs 1918.

²⁵ Wallach, *age.*, s. 141-142.

²⁶ Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti*, s. 133.

²⁷ PA-AA, R 11052, Russland No: 97 a, Bernstorff'un Alman Başbakanı'na yazdığı rapor, 26.07.1918.

²⁸ PA-AA, R 11125, Bussche'den Berkheim'a gönderilen yazı, Berlin 26.04.1918.

²⁹ Rudolf A. Mark, *Krieg an fernen Fronten-Die Deutschen in Zentral Asien und am Hindikuschi 1914-1924*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn, 2013, s. 165.

³⁰ Carl Mühlmann, *Das deutsche-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg*, Leipzig 1940, s. 201'den nakleden: Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti*, s. 265-266.

³¹ Bihl, *age.*, s. 229.

III.1. Almanya ile Osmanlı Arasında Bakü Sorunu

Rusya'da 7 Kasım 1917'de gerçekleşen Ekim Devrimi'nin ardından Rus parlamenterler Alman yetkililerle görüşerek savaştan çekileceklerini ve anlaşma yapmak istediklerini bildirmişlerdir. Bunun neticesinde Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Belarus'un Brest-Litovsk şehrinde 2-15 Aralık tarihleri arasında görüşmeler gerçekleşmiş ve bir anlaşmaya varılmıştır.³² Bu antlaşmayla Rusya resmen I. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Ancak, bunun akabinde bütün Rusya topraklarında bir siyasi boşluk meydana gelmiştir. Meydana gelen bu siyasi boşluğu değerlendirmek isteyen Azerbaycan ileri gelenleri ve halkı Azerbaycan'da bağımsız bir devlet kurma çalışmalarını hızlandırmışlardır. Netice itibariyle 28 Mayıs 1918 tarihinde Mehmet Emin Resulzade önderliğinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak, Bakü'nün işgal altında olmasından dolayı geçici olarak, yeni kurulan bu devletin başkenti Gence şehri seçilmiştir.

Yeni göreve gelen Azerbaycan hükümetinin ilk faaliyeti, işgal altında bulunan Bakü'yü özgürlüğüne kavuşturmak için çalışmak olmuştur. Lakin devletin henüz kurulu ve düzenli bir ordusu yoktu. Bundan dolayı Bakü'de bulunan Kızıl Ordu'ya karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istenmiştir. Bunun üzerine İstanbul hükümeti Enver Paşa'nın ağabeyi Nuri Paşa komutasında 10 bin kişilik bir Türk ordusunu Azerbaycan'a göndermiştir. Bundan haberdar olan Alman Genelkurmayı General Ludendorff aracılığıyla 4 Ağustos tarihinde Enver Paşa'ya bir telgraf çekmiş ve Bakü'ye hareket eden Osmanlı ordusunun derhal geriye çekilmesi gerektiği, aksi halde Osmanlı Devleti'ndeki bütün Alman subayların geri çağrılacağı tehdidinde bulunmuştur. Gerekçe olarak da Rusya ile Almanya'nın yeniden savaşı göze alamayacağı gösterilmiştir. Buna rağmen Nuri Paşa 5 Ağustos'ta ilk saldırısını gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine Alman Genelkurmayı, Bakü'nün Rus yönetiminde kalmasının kendi çıkarları açısından daha iyi olacağı kararına varmış, bütün imkânların seferber edilerek Tiflis üzerinden Osmanlı'ya giden yolların kapatılması, başta kömür olmak üzere Osmanlı'ya giden bütün malzemelerin engellenmesi gerektiğinde hem fikir olunmuştur. Bunun için Bakü petrolerinden yararlanabilmek amacıyla Ruslarla anlaşma zemini arama kararı alınmıştır.³³ Buna rağmen Azerbaycan'a gelen Türk ordusu Azerbaycan halkının da desteğiyle Bakü şehrini 15 Eylül 1918 tarihinde Bolşeviklerin elinden almıştır.³⁴

Bu noktada Almanların burada bağımsız bir yönetimin kurulmasını istedikleri, bundan dolayı da Azerbaycan hükümetinin kurulmasına tam

³² Akdes Nimet Kurat, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)", *Bellekten*, C XXXI/S. 123, (Temmuz 1967), s. 378.

³³ Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti*, s. 271.

³⁴ Mehmet Yılmaz, *Çağdaş Türk Dünyası Tarihi*, Konya 2007, s. 53.

destek verdikleri görülmektedir. Çünkü Alman Dışişleri'nin ifadesiyle; Almanya'nın menfaatleri doğrultusunda Rusya, Türkiye ve İran arasında bağımsız bir devletin olması çok daha faydalı olacaktır.³⁵ Fakat Alman Dışişleri'ne göre, Alman menfaatlerinin korunabilmesi ve devamının sağlanabilmesi için yeni kurulan bu yönetim içerisinde kendilerinin de bulunmaları gerekmektedir.³⁶ Oysa daha önce General Ludendorff, Alman hükümetine Bakü'nün Ruslar, Türkler ve Almanlar tarafından ortak yönetilebileceği doğrultusunda bir teklif sunmuştu, bu teklife şiddetle karşı çıkmış ve kabul edilmemişti.³⁷ Türklerin Bakü'ye hâkim olmaları neticesinde Almanların kendi çıkarlarını korumak amacıyla ortak yönetime de razı oldukları anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Bakü'yü Bolşeviklerin elinden alması, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasını destekleyen Almanya'nın hoşuna gitmemiştir. Çünkü Osmanlı ile Azerbaycan arasında tarih, din ve soy birliği vardı. Böylece Osmanlı Devleti Azerbaycan hükümeti nezdinde Almanya'ya göre daha avantajlı bir konuma gelmiştir. Kontrolü tamamen elden kaybetmekten korkan Almanya, bir an önce harekete geçmiş, yeni kurulan Azerbaycan hükümetiyle başta askeri ve ticari ilişkiler tesis etmek ve Nuri Paşa'nın faaliyetlerinden haberdar olabilmek için Kafkasya'ya General von Kress³⁸ başkanlığında, bir heyet göndermiştir. Heyet merkezini Tiflis'e kurmuştur. Alman Dışişleri Bakanlığı arşiv kayıtlarından heyetin Azerbaycan'daki gelişmeleri günü gününe Alman hükümetine bildirdiği görülmektedir.³⁹

General Kress bölgeye intikal ettikten hemen sonra 26 Eylül 1918 tarihinde ilk iş olarak Yarbay Freiherr von der Goltz⁴⁰ isminde bir subayı, Azerbaycan hükümetiyle ve Nuri Paşa'yla görüşmek, burada bulunan Alman savaş esirlerinin ve Alman vatandaşlarının durumunu tetkik etmek üzere Bakü'ye göndermiştir. Kress, Yarbay Goltz'la birlikte bir tabur asker de göndermek istemiş, ancak bunu Nuri Paşa kabul etmemiştir.⁴¹ Buna

³⁵ PA-AA, R 11125, Busche'den Berkheim'a, 26.04.1918.

³⁶ PA-AA, R11064, Russland No: 97, Nadolny'den General von Lossow'a gönderilen yazı, 09.09.2018.

³⁷ Bihl, *age.*, s. 102.

³⁸ Tam ismi, Friedrich Siegmund Georg Freiherr Kress von Kressenstein olan General Kress; I. Dünya Savaşında Osmanlı ordusu içerisinde bulunan Alman subaylardan birisidir. Otto Liman von Sanders'in askeri heyeti içerisinde yer almıştır. Filistin cephesinde savaşmış ve Birinci ve İkinci Kanal Harekâtını fiilen yönetmiştir. I. Dünya Savaşından sonra Haziran 1918'de Almanya tarafından korunan Gürcistan'a küçük bir askeri birlik ile gönderilmiş ve Kafkasya'da bulunan Alman heyetinin başkanlığını yapmıştır. Aralık 1918'de Gürcistan'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. *Germany at War-400 Years of Military History*, Ed. David T. Zabeck, California 2014, s.716; *World War I Encyclopedia*, Ed. Spencer C Tucker, California 2005, s.651-652; General Kress hakkında daha geniş bilgi için bk. Von Kress, *Son Haçlı Seferi-Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

³⁹ Söz konusu heyetin raporlarıyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Kemal Özcan, Fatih Çolak, "1918 Yılında Kafkasya'da Bulunan Alman Heyeti'nin Azerbaycan'la İlgili Hazırladığı Raporlar", *VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi (Atatürk ve Türk Kültür Coğrafyasında Kafkasya ve Çevresi)*, 13-15 Ekim 1915 Gence, Yay. Haz. Merve Uğur, Ankara 2017, s. 1315-1336.

⁴⁰ Yarbay Freiherr von der Goltz'u Osmanlı ordusunda görev yapmış ve kendisine Paşalık rütbesi verilmiş Colmar von der Goltz ile karıştırmamak gerekir. Bilindiği üzere Goltz Paşa Nisan 1916 yılında I. Dünya Savaşı devam ederken Bağdat'ta tifüse yakalanmış ve vefat etmiştir.

⁴¹ PA-AA, R11064, Russland No: 97, General Kress'in Alman Dışişlerine çektiği telgraf, Tiflis 01.10.1918.

rağmen Yarbay Goltz yanında 100 kişilik bir askeri kuvvetle Bakü'ye gel-diyse de Nuri Paşa onları Bakü'ye almamış ve 5 gün sınırda beklettikten sonra yanına birkaç asker almasına müsaade ederek Bakü'ye girmelerine izin vermiştir.⁴²

Bakü'de bulunan Yarbay Goltz'un General Kress'e gönderdiği bir rapora göre, Nuri Paşa Almanların Bakü'deki faaliyetlerini hep engellemektedir. Ayrıca burada Almanlarla birlikte hareket edemedikleri durumda Nuri Paşa'nın İngilizlerle ortak hareket edebileceği de ifade edilmektedir.⁴³ Bunun üzerine Kress, Alman Başbakanı Max von Baden'e yazmış olduğu bir raporunda, Alman menfaatlerini baltaladığından dolayı Nuri Paşa ve ekibinin derhal görevden uzaklaştırılması gerektiğini vurgulamıştır. Aksi halde Azerbaycan hükümetiyle ne siyasi, ne de ticari bir ilişki geliştirmelerinin zor olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kress'e göre, Bakü'nün yeniden itilaf güçlerinin eline geçmesi de söz konusudur.⁴⁴

General Kress'in yukarıda ifade edilen düşüncelerinde yalnız olmadığı, Alman diplomat Freiherr von Lersner'in de Kress ile benzer fikirde olduğu görülmektedir. Lersner'in Dışişleri'ne çektiği bir telgrafta, aslında Azerbaycan hükümetinin Almanya ile ilişkiler geliştirmek istediğini, ancak Nuri Paşa'nın Almanlara karşı kara propaganda yürüttüğünü, Azerbaycan hükümetinin de Nuri Paşa'nın etkisinde kalarak Almanya'ya ve Gürcistan hükümetine petrol ürünleri satmak istemediğini ifade etmiştir. Derhal buna bir önlem alınmazsa Almanya'nın buradan hiçbir menfaat sağlayamayacağını bildirmiş ve Alman Dışişleri'nin Osmanlı hükümetiyle bağlantıya geçerek bir şekilde Nuri Paşa'nın buradan uzaklaştırılması için gerekli çalışmalar yapması gerektiğini tavsiye etmiştir.⁴⁵ Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Hintze de hazırladığı bir raporunda, Nuri Paşa'nın mutlaka buradan uzaklaştırılması gerektiğini, aksi halde Almanların Bakü petrolerini ele geçirme hayallerinin suya düşeceğini bildirmiştir.⁴⁶

Bölgede bulunan Almanların ve bazı diplomatların hazırlamış oldukları raporlar ve çekmiş oldukları telgraflardan Nuri Paşa'nın Bakü'de bulunmasından rahatsız oldukları anlaşılmaktadır. Nuri Paşa'yı Azerbaycan'dan ve özelde de Bakü'den uzaklaştırmak için çeşitli çalışmalar içerisinde oldukları görülmektedir. İstanbul'daki Alman Büyükelçisi 30 Temmuz tarihli bir telgrafında, Bakü hakkında Enver Paşa, Sadrazam Talat Paşa ve Dışişleri Bakanı Nesimi Bey ile görüştüğünü, onların da Nuri Paşa'ya Almanlara karşı daha yumuşak davranması hususunda kesin bir

⁴² PA-AA, R11064, Russland No: 97, Bückeburg'tan Berlin Dışişlerine gönderilen rapor, 24.10.1918.

⁴³ PA-AA, R11064, Russland No: 97, Yarbay Freiherr von der Goltz'un General Kress'e yazmış olduğu rapor, Bakü 15.10.1918.

⁴⁴ PA-AA, R11064, Russland No: 97, General von Kress'ten Alman Başbakanı Max von Baden'e gönderilen rapor, Tiflis 17.10.1918.

⁴⁵ PA-AA, R11064, Russland No: 97, Freiherr von Lersner'in Dışişlerine çektiği telgraf, Tiflis 25.10.1918.

⁴⁶ PA-AA, R11064, Russland No: 97, Hintze'nin Dışişlerine yazdığı Bakü raporu, Berlin 28.10.1918.

emir gönderileceğinin teminatını verdiklerini ifade etmiştir.⁴⁷ Netice itibarıyla Almanların bu konuda başarılı oldukları görülmektedir. 30 Ekim tarihinde Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliğinden Berlin'e, Nuri Paşa'nın sadrazam tarafından İstanbul'a geri çağrıldığı haberi verilmiş ve bundan sonra Bakü petrolleriyle sadece Azerbaycan hükümetinin ilgileneceği ve onların da Almanya'ya petrol satmaya hazır oldukları sevinç içerisinde müjdelenmiştir.⁴⁸

IV. OSMANLI DEVLETİ VE ALMANYA'NIN KAFKASYA'DAN ÇEKİLMELERİ

27 Ağustos 1918 tarihinde Almanya ile Rusya arasında Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak bir Alman-Rus Antlaşması imzalanmıştır. Anlaşma maddeleri Osmanlı Devleti'nin Bakü'deki varlığını ve orada bulunan petrol yataklarından faydalanmasını tehlikeye sokuyordu.⁴⁹ Söz konusu anlaşma ise ancak bir gün sonra Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir. Bunun üzerine Talat Paşa anlaşmanın Alman meclisinde onaylanmasını engellemek üzere 3 Eylül tarihinde Almanya'ya hareket etmiştir. 7 Eylül tarihinde Alman yetkililerle görüşen Talat Paşa, müttefikleri olarak kendilerine bildirilmeden yapılan bu anlaşmadan dolayı çok üzüldüklerini ifade etmiştir. Ancak Almanlar da buna karşın aynı şekilde kendilerinin de Türklerin Bakü konusundaki davranışlarından dolayı üzüldüklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Talat Paşa, Osmanlı Devleti'nin Trakya'da Bulgaristan'a toprak bırakmaya hazır olduğunu, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tampon devletler olarak kalmalarını, Bakü'nün de Azerbaycan'a bırakılmasını kabul ettiklerini belirtmiştir. Talat Paşa'nın çabaları neticesinde 23 Eylül 1918 tarihinde Talat Paşa ile Alman yetkililer arasında Transkafkasya, Kuzey Kafkasya, Türkistan ve İran konularını içeren bir "Türk Alman Protokolü" imzalanmıştır. Bu protokolle Osmanlı Devleti Azerbaycan ve Ermenistan'daki askeri birliklerini geriye çekmeyi taahhüt etmiştir. Ayrıca Kafkasya'daki yeraltı madenleri de her iki devlet tarafından ortak kullanılacaktı. Bakü'deki petrol yataklarının ve Bakü-Tiflis demiryolu hattı yönetimi Almanların elinde olmakla birlikte bu petrol yataklarından dört ittifak devleti ortak faydalanacaktı. Aslında bu protokolün ne derecede gerçekleşeceği de belli değildi. Çünkü bazı maddeleri 27 Ağustos'ta imzalanan Alman-Rus Antlaşması ile çelişmekteydi.⁵⁰

⁴⁷ Gafarov, *agm.*, s. 107.

⁴⁸ PA-AA, R11064, Russland No: 97, Almanya'nın İstanbul Büyükelçi vekili Waldburg'un Alman Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgraf, Pera 30.10.1918.

⁴⁹ Anlaşma maddeleri için bk. Bihl, *age.*, s. 107.

⁵⁰ Protokol maddelerinin tamamı için bk. Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti*, s. 277-278

Yukarıda sözü edilen protokolle birlikte Osmanlı Devleti ve Almanya arasındaki Bakü rekabetinin biraz olsun dindiği görülmektedir. Fakat Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalamasından sonra Osmanlı Devleti Kafkasya'da bulunan bütün askeri birliklerini geri çekmek zorunda kalmıştır.⁵¹

Alman Dışişleri Bakanlığı arşiv kayıtlarından Ekim 1918 itibarıyla Alman hükümetinin de General von Kress'in geri dönmesini istediği anlaşılmaktadır. Alman Dışişleri 25 Ekim tarihinde Tiflis'te bulunan General von Kress'ten bir telgraf almıştır. Telgrafta, kalabildikleri kadar burada kalmaları gerektiğini ifade etmekle birlikte, kesin çekilmeleri gerekiyorsa da ellerinde bulunan askeri malzemeleri, mühimmatları ve atları ya Azerbaycan'a ya da Gürcistan'a satmak için Alman hükümetinden kendisine yetki verilmesini talep etmiştir.⁵²

Kress'in talebine karşın hemen ertesi gün Berlin'den, Dışişleri Müsteşarı Bussche'den cevap gelmiş ve cevapta askeri malzemelerin satılması gerektiğinde sadece Gürcistan'a satılabileceği belirtilmiştir. Askeri malzemelerin Azerbaycan'a satılması durumunda, Ermenilere karşı Tatarları silahlandırmakla suçlanacakları, Ermenilere de hiçbir şekilde silah vermemeleri gerektiği, çünkü verilen silahların büyük bir ihtimal Türklere karşı kullanılacağı ifade edilmiştir.⁵³

Alman birlikleri Osmanlı'ya oranla Kafkasya'da daha uzun bir süre kalmışlardır. Alman Dışişleri Bakanlığı aslında, General von Kress ve 500 kadar Alman askerin Kafkasya'daki Hristiyanları çeteci Müslümanlara karşı korumak bahanesiyle Gürcistan'da Alman temsilcisi olarak kalmalarını istemiştir. Fakat İngilizlerin baskısıyla Kress ve askerleri 7 Ocak 1919 tarihinde Tiflis'i terk etmek zorunda kalmışlardır. 3 Şubat'ta Batum'a gelen General von Kress burada İtilaf Devletleri tarafından gözaltına alınmıştır. Bir müddet gözaltında tutulan Kress 27 Haziran 1919'da Almanya'ya dönmüştür.⁵⁴

Yukarıda da ifade edildiği üzere I. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte 22 Nisan 1918 tarihinde Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın dâhil oldukları bir federatif devlet kurulmuş, fakat kurulan bu devlet uzun ömürlü olmayarak 28 Mayıs 1918'de dağılmıştır. Federatif yapı içerisinde yer alan devletler bağımsızlıklarıyla uğraşırken Kasım 1918'de General William Thomson komutasındaki İngiliz ordusu İran'dan Kaf-

⁵¹ Rauf Dschafarow, *Die Politik der Gross und Regionalmächte in Südkaukasus und in Zentralasien*, Frankfurt am Main 2009, s. 21.

⁵² PA-AA, R11064, Russland No: 97, 25 Ekim 1918 tarihinde saat 11.20'de Dışişlerinin Kress'ten aldığı telgraf.

⁵³ PA-AA, R11064, Russland No: 97, 26 Ekim 1918 tarihinde Dışişleri Müsteşarı Bussche'den Kress'e gönderilen telgraf.

⁵⁴ Mathias Dornfeld, Enrico Seewald, "Geschichte der Deutsch Aserbaidshanischen Beziehungen Teil 2", *IRS Geschichte*, Berlin, Sommer 2015, s. 52; Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti*, s. 280.

kasya sahasına girmiştir. İngiliz General, Bakü-Batum demiryolu güzergâhı dâhil olmak üzere birçok stratejik noktayı kontrolü altına almıştır. Ancak İngilizler de 1919'un yazında Kafkasya'da kontrol altında tuttukları bölgeleri sürekli etki alanını büyüten Bolşeviklere terk etmek zorunda kalmışlardır. Bağımsız olma çalışmaları yürüten Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan böylece 1920 itibariyle Bolşeviklerin hâkimiyeti altına girmişlerdir.⁵⁵ Azerbaycan'ın Kızıl Ordu tarafından işgal edilmesiyle birlikte kurulan ilk Türk demokratik cumhuriyeti de tarih sahnesinden çekilmiştir.

SONUÇ

Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi'nden kısa bir süre sonra Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı devletleriyle Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmiştir. Savaştan çekilmesiyle birlikte eski Rus Çarlığı topraklarında bir siyasi boşluk meydana gelmiştir. Meydana gelen bu siyasi boşluktan, diğer bazı devletler gibi Almanya ve Osmanlı Devleti de kendi menfaatleri doğrultusunda faydalanmak istemişlerdir. I. Dünya Savaşı'nda aynı safta yer almalarına rağmen Kafkasya üzerine hem Osmanlı Devleti'nin hem de Almanya'nın farklı planları olması neticesinde Türk-Alman birlikteliği zora girmiştir. Bu bağlamda özellikle Enver Paşa ve ekibinin Pantürkizm idealleri ile Alman çıkarlarının çatıştığı görülmektedir. Bunun sonucunda Kafkasya'da, özelde de Azerbaycan'da Almanya ve Osmanlı Devleti arasında ciddi bir rekabet baş göstermiştir.

Kafkas halklarının geneliyle Osmanlı Devleti'nin soy ve din birliği bulunmasından dolayı Kafkasya'nın Osmanlı Devleti için önemi çok büyüktür. Bununla birlikte Türkistan coğrafyasına hâkim olabilmenin yolu da Kafkasya'dan geçmektedir. Ayrıca savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılardan dolayı Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'nın yer altı ve yer üstü kaynaklarıyla birlikte özellikle Bakü'de bulunan petrol yataklarına ihtiyacı vardır.

Alman İmparatorluğu yaklaşık yüz yıldan beri Kafkasya'da kolonizasyon faaliyetleri yürütmektedir. Böylece bu coğrafyada Alman kolonileri oluşmuştur. Almanya burada bulunan kolonilerine sahip çıkmak istemiştir. Daha da önemlisi Almanlar, Kafkasya'ya yönelik dış politikalarının neredeyse tamamını ezeli rakip ve düşmanları olan İngilizleri, onları en büyük sömürüleri olan Hindistan yolunda vurmak üzerine inşa etmişlerdir. Bunun için de Kafkasya'da hâkimiyet kurmaları gerektiğine inanmışlardır.

Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasına rağmen bölgedeki ticari faaliyetlerden vazgeçmek istemediği görülmektedir. Kafkasya

⁵⁵ Dschafarow, aynı yer.

ve Türkistan'a ajanlar göndermiş, buralardan gelecek olan istihbaratları iktisadi menfaatleri için değerlendirmeyi amaçlamıştır.

Yeni kurulmuş olan ve henüz düzenli bir ordusu bulunmayan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Bakü'yü Rusların elinden almak için Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi sonucunda Nuri Paşa komutasındaki Türk ordusu Azerbaycan'a girmiş ve Bakü'de hâkimiyet kurmuştur. Türk ordusunun söz konusu bu başarısı müttefik olmalarına rağmen kendi menfaatlerine ters düştüğü için Alman hükümetinin hoşuna gitmemiştir. Kendilerine sürekli engel çıkaran Nuri Paşa'nın görevden alınması için çaba sarf etmişler ve netice itibarıyla başarılı olmuşlardır. Fakat I. Dünya Savaşı'ndan hem Almanya'nın hem de Osmanlı Devleti'nin yenik çıkması sonucunda imzalanan ateşkes anlaşmalarıyla her iki devlet de Kafkasya'yı terk etmek zorunda kalmıştır.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Kaynakları

PA-AA; Politisches Archiv des Auswärtiges Amts (Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi)

PA-AA, R 11125, Busche'nin Bernstorff'a gönderdiği yazı, Berlin 18.04.1918.

PA-AA, R 11125, Busche'den Berkheim'a gönderilen yazı, Berlin 26.04.1918.

PA-AA, R 21059, Hentig'den Dışişlerine gönderilen yazı, Pera 26.04.1918.

PA-AA, R 21059, Ludendorff'ta Alman Başbakanına gönderilen yazı, Berlin 10.05.1918.

PA-AA, R 21059, Niedermayer'in hazırlamış olduğu Merkez Asya raporu, Berlin Mayıs 1918.

PA-AA, R 11052, Russland No: 97 a, Bernstorff'un Alman Başbakanı'na yazdığı rapor, 26.07.1918.

PA-AA, R11064, Russland No: 97, Nadolny'den General von Lossow'a gönderilen yazı, 09.09.2018.

PA-AA, R11064, Russland No: 97, General Kress'in Alman Dışişleri'ne çektiği telgraf, Tiflis 01.10.1918.

PA-AA, R11064, Russland No: 97, Yarbay Freiherr von der Goltz'un General Kress'e yazmış olduğu rapor, Bakü 15.10.1918.

PA-AA, R11064, Russland No: 97, General von Kress'ten Alman Başbakanı Max von Baden'e gönderilen rapor, Tiflis 17.10.1918.

PA-AA, R11064, Russland No: 97, Bückeberg'tan Berlin Dışişleri'ne gönderilen rapor, 24.10.1918.

PA-AA, R11064, Russland No: 97, Freiherr von Lersner'in Dışişleri'ne çektiği telgraf, Tiflis 25.10.1918.

PA-AA, R11064, Russland No: 97, 25 Ekim 1918 tarihinde saat 11.20' de Dışişleri'nin Kress'ten aldığı telgraf.

PA-AA, R11064, Russland No: 97, 26 Ekim 1918 tarihinde Dışişleri Müsteşarı Bussche'den Alman Kress'e gönderilen telgraf.

PA-AA, R11064, Russland No: 97, Hintze'nin Dışişleri'ne yazdığı Bakü raporu, Berlin 28.10.1918.

PA-AA, R11064, Russland No: 97, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi vekili Waldburg'un Alman Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgraf, Pera 30.10.1918.

B. Kitaplar ve Makaleler

- AUST, Ariane-Gerhard P. Gross, "Der Kaukasus im Fokus der deutschen militärischen Planungen während des Ersten Weltkrieges", Ed. Bernhard Chiari, *Wegweiser Zur Geschichte Kaukasus*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn-München-Wien-Zürich 2008, s. 47-53.
- ATEŞ, Sinan, "Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya", *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, C 2/S. 5, (Yaz 2013), s. 163-178.
- BAUMGART, Winfried, *Deutsche Ostpolitik 1918-Von Brest Litovsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, Oldenbourg Verlag, Wien und München 1966.
- BIHL, Wolfdieter, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, Teil 2, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 1992.
- ÇOLAK, Fatih, "Kafkasya'da Alman Kolonizasyonu ve Azerbaycan'da Kurulan Bir Alman Köyü-Helenen Dorf/Göygöl", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C 128/S. 252, (2021), s. 111-132.
- ÇOLAK, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- DORNFELD, Mathias-Enrico, Seewald, "Geschichte der Deutsch Aserbaidzhanischen Beziehungen Teil 2", *IRS Geschichte*, Berlin, Sommer 2015, s. 44-53.
- DSCHAFAROW, Rauf, *Die Politik der Groß und Regionalmächte in Südkaukasus und in Zentralasien*, Peter Lag Verlag, Frankfurt am Main 2009.
- GAFAROV, Vasif, "Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Kafkasya'da Osmanlı-Almanya Çatışması ve Osmanlı-Alman Protokolü (23 Eylül 1918)", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 2/S. 2, (Aralık 2017), s. 99-144.
- HUMMEL, Jakob, *Heimat-Büchlein-Der Deutschen in Transkaukasien*, Deutsche Staatsverlag, Pokrowsk 1928.
- KURAT, Akdes Nimet, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)", *Bellekten*, C XXXI/S. 123, (Temmuz 1967), s. 376-377.
- MARK, Rudolf A., *Krieg an fernen Fronten-Die Deutschen in Zentral Asien und am Hindikus 1914-1924*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn 2013.
- ÖZCAN, Kemal-Fatih, Çolak, "1918 Yılında Kafkasya'da Bulunan Alman Heyeti'nin Azerbaycan'la İlgili Hazırladığı Raporlar", *VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi (Atatürk ve Türk Kültür Coğrafyasında Kafkasya ve Çevresi)*, 13-15 Ekim 1915 Gence, Yay. Haz. Merve Uğur, Ankara 2017, s. 1315-1336.

SCHÜTZ, Philipp, *Der Ruf der Zarrin-Ein Beitrag zur Auswanderung hessischer Familien nach Russland*, Elwert Verlag, Marburg 1989.

STRICKER, Gerd, "Deutsche Siedler auf russischem Boden", *Russen und Deutsche 1000 Jahre Kunst Geschichte und Kultur*, Michael Imhoff Verlag, Berlin 2013, s. 260-271.

TUCKER, Spencer (Ed.), *World War I Encyclopedia*, California 2005.

VON KRESS, Son *Haçlı Seferi-Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

WALLACH, Jehuda L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.

YILMAZ, Mehmet, *Çağdaş Türk Dünyası Tarihi*, Konya 2007.

C. İnternet Kaynakları

http://www.wikiwand.com/tr/Oskar_von_Niedermayer (Erişim tarihi: 10.03.2021).